

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

Чалавек-легенда

Алесь СУША

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

У 3 частках.

Ч. 3. Чалавек-легенда.

Для сярэдняга

і старэйшага школьнага ўзросту

Мн.: Беларуская Энцыклапедыя
імя Петруся Броўкі, 2016.

Пра першыя дзве кнігі Алесь Сушы «Францыск Скарына» — «Чалавек-энцыклапедыя» і «Чалавек свету» «Полымя» пісала раней. Трэцяя з іх — «Чалавек-легенда» крыху запазнілася. Затое з'явілася яна бліжэй да 2017 года, а сёлета, як вядома, спаўняецца 500 гадоў беларускаму кнігадрукаванню: 6 жніўня 1517 года ў Празе выйшла першая кніга Скарыны Псалтыр. Цікавымі былі, як чытач паспеў упэўніцца, і папярэднія кнігі А. Сушы. Аднак, несумненна, не ў меншай ступені парадзе і гэтая, шмат у чым дапоўніўшы звесткі пра беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара. Адначасова яна і дапаможа паглыбіць уяўленне пра гісторыю кнігадрукавання ўвогуле. Паколь-

Глеб САЗОНЧЫК

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА: ПРАЦЯГ ЗНАЁМСТВА

кі асновай узнікнення яго сталі рукапісныя кнігі, дык А. Суша не абмінае і гэтага моманту, што і відаць з першага раздзела «На шляху да беларускага кнігадруку». Кожная глава гэтага раздзела закранае пэўныя аспекты, што дазваляюць атрымаць цэласнае ўяўленне па згаданай тэматыцы.

Назва першай сама сведчыць за сябе — «Рукапісная кніга», але гаворка ў ёй не ўвогуле пра рукапісныя кнігі, а тыя з іх, якія звязаны з Беларуссю. Зыходзячы з высновы, што «Беларусь — гэта не толькі краіна замкаў», а «яшчэ і краіна кнігі», А. Суша акцэнтуюе ўвагу на тым, што «нездарма пераважная большасць вядомых культурных дзеячаў даўняй Беларусі так ці інакш звязаны з кнігай». Гэта і Еўфрасіння Полацкая, і Кірыла Тураўскі. Дый, канешне, Францыск Скарына, «які зрабіў друкаванае слова даступным для ўсяго грамадства, “людзей паспалітых”». Істотна і такое сведчанне аўтара кнігі «Чалавек-легенда»: «Урэшце фактычна ўсе прадстаўнікі «новага беларускага адраджэння» пачатку 20 (так падаюцца стагоддзі ў кнігах А. Сушы. — Г. С.) стагоддзя Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Максім Гарэцкі, Цішка Гартны, Алесь Гарун і многія іншыя — нязменна асацыіруюцца з кнігай», а яе выключная роля «ў развіцці беларускага грамадства змацавана шматвяковымі традыцыямі кніжнай культуры».

Робячы экскурс у сівую даўніну, А. Суша гаворыць пра тое, што перапісчыкі ў манастырскіх скрыпторыях працавалі ўжо ў XI—XIII стагоддзях. Згадваецца таксама, што «адной з самых старажытных кніг усходніх

славян з'яўляецца знакамітае Тураўскае Евангелле 11 стагоддзя». Тут жа ўдакладняецца, што гэта «верагодна, найбольш даўні рукапіс, які захоўваўся (а, можа, і ствараўся) на землях сучаснай Беларусі і з'ярогся да нашага часу».

Як бачым, катэгарычнага сцвярджэння няма, выказваецца толькі магчымасць менавіта гэтага, а не іншага. З падобнымі меркаваннямі ў кнізе «Чалавек-легенда», гэтаксама, як і ў кнігах «Чалавек-энцыклапедыя» і «Чалавек свету», сутыкаешся неаднойчы. Пра што гэта сведчыць? Ды пра тое, што даследчык не катэгарычны ў сваіх меркаваннях і вывадах. З павагай ставячыся да чытача, ён прымае пад увагу, што чытач гэты мог пазнаёміцца і з іншымі думкамі наконт таго, які рукапіс з тых, што звязаны з Беларуссю, больш старажытны.

Не будзем забываць, што і сярод сучасных старшакласнікаў нямала людзей начытаных. Дый інтэрнэт, як бы мы да яго ні ставіліся, аказвае ім у назапашванні інфармацыі добрую паслугу. Таму ў кнізе і робіцца ўсё для таго, каб ніякіх сумненняў не ўзнікала пры ўспрыманні тых ці іншых фактаў, якія ў чымсьці непадобныя на тыя, што ёсць у іншых крыніцах. Такі падыход толькі на карысць. Маўляў, ведай, што могуць быць розныя меркаванні. Гэта, аднак, не значыць, што не прыводзяцца факты, у праўдзівасці якіх сумнявацца не даводзіцца. Гледзячы пра што гаворка.

У главе «Узнікненне кнігадрукавання», якая ідзе следам за «Рукапіснай кнігай», — якраз той выпадак, калі ўсяму, пра што расказваецца, застаецца толькі давяраць. Прытым, а гэта асабліва важна ў кнігах, адрасаваных юнай аўдыторыі, прыводзяцца і такія звесткі, што самі па сабе з'яўляюцца ўнікальнымі. Яны з разраду таго, што так і просіцца пад вызначэнне — немагчымасць магчымага. Што ж, гэта толькі на карысць лепшаму ўспрыманню матэрыялу.

Як скажам, сведчанне пра тое, «што ідэя друку была закладзена яшчэ ў старажытнасці, калі пачалі выкарыстоўваць кляйменне жывёлы. Прын-

цып штэмпелявання быў вядомы ўжо ў культуры Старажытнага Усходу, дзе пашыраўся клінапіс». А хіба не цікава даведацца, што да друку адносіліся і «так званыя цыліндрычныя пячаткі, пры дапамозе якіх шляхам пракатвання рабіліся адбіткі на гліняных таблічках». Падобныя пячаткі выкарыстоўваліся «ў старажытных Месапатаміі і Егіпце яшчэ за 3000 гадоў да нашай эры». Ці ўзяць такое: «Да нашага часу захаваўся ўнікальны прыклад друкавання тэксту ў Еўропе ў перыяд бронзавага веку. Гаворка ідзе пра Фесцкі дыск, створаны на Старажытным Крыце каля 1700 года да нашай эры. На ім выява была нанесена на спіралі на гліняны дыск з дапамогай адмысловых штэмпеляў. Фактычна гэты дыск з'яўляецца першым узорам друкавання працяглага звязанага тэксту».

Далей у «лес» — яшчэ больш цікавага. Чаканка манет — таксама свайго роду друк. Дый надпісы на свінцовых трубах гарадскога водаправода, што рабіліся ў Старажытным Рыме пры дапамозе штампаў з поўным наборам тэксту — таксама. Але, удакладняе аўтар кнігі «Чалавек-легенда», «усе гэтыя дасягненні не дазвалялі пачаць друк на гнуткіх і лёгкіх матэрыялах. Паколькі не існавала чарніла, якое б падыходзіла для такіх мэт». Усіх абганалі кітайцы. Яны пачалі адціскаць на шоўку кветкі ў тры фарбы, яшчэ да 220 года нашай эры. Паступова тэхналогія ўдасканалывалася: «апошнім найбольш значным дасягненнем кітайскіх майстроў стала вынаходства друку пры дапамозе руховых (наборных) элементаў, асобных для кожнага знака ці іерогліфа».

Пазнавальнасць у кнізе суседнічае з дакладнай выверанасцю тых фактаў, якія тычацца як асноўных этапаў у кнігадрукаванні, так і тых друкароў, выдаўцоў, якія сваёй дзейнасцю пакінулі асабліва глыбокі след у гісторыі. Яны, як правіла, у многім ступалі па цаліку. Для сваіх краін з'яўляліся першапраходцамі. Некаторыя таксама і для іншых дзяржаў: «Развіццё еўрапейскага кнігадрукавання звязана з імем Ёгана Гутэнберга і яго паслядоўнікаў, якія

яшчэ ў 15 стагоддзі пачалі выпускаць кнігі ў тым выглядзе, які мы ведаем сёння».

Пра Гутэнберга, канешне, напісана шмат, тым не менш з'яўленне ў кнізе «Чалавек-легенда» главы «Ёган Гутэнберг — заснавальнік еўрапейскага кнігадрукавання» да месца. Пра яго, а таксама пра ягоных паслядоўнікаў Ёгана Фуста і Поля Шофера ніколі не лішне прачытаць. Дарэчы, Гутэнберга цалкам звалі не проста Ёганам, а Ёганам Генсфляйшам цур Ладэнам. Сапраўды ўжо: Ладэн Ладэну — розніца. Другі ў гісторыі прапісваецца сваімі жудаснымі справамі, а першы — тым добрым, што пакінуў пра сябе.

Хоць, кажучамі словамі Францішка Багушэвіча, «няроўна дзеліць Бог» і тых, хто заслужыў пра сябе самай удзячнай памяці нашчадкаў. Адно з пацвярджэнняў таму — лёс яшчэ аднаго першадрукара: «Першы вопыт кірылічнага кнігадрукавання звязаны з дзейнасцю жыхара Кракава Швайпольта Фіёля». Безумоўна, у навукоўцаў, даследчыкаў гісторыі кнігадрукавання ягонае імя заўсёды на слыху, але так званы шараговы чытач пра яго ведае мала. Як і ўвогуле пра ягоных паслядоўнікаў.

Гэты прабел А. Суша ліквідуе ў главе «Швайпольт Фіель і першыя выданні кірылічнага шрыфту». Даследчык удакладняе: «Хаця ён (Фіель. — Г. С.) быў «нямецкага роду», католік, не ведаў славянскай мовы і кірылічнага алфавіта. Пошук новых прыбытковых рынкаў падштурхнуў яго да друкавання кніг для ўсходніх славян». Той выпадак, калі ўсё адбываецца насуперак вядомай прымаўцы: дзе нарадзіўся, там і прыгадзіўся. Дзякуючы таму, што чалавек у чужых краях працуе гэтаксама плённа, як і ў сябе на Радзіме.

Не ў меншай ступені, аднак, і таму, што, кажучы сённяшнімі паняццямі, мае камерцыйную, прадпрымальніцкую жылку. Разумею, дзе лепш і з большай падачай можна выкарыстаць свой талент: «Ён (Фіель. — Г. С.) прыехаў у Кракаў у 1479 годзе, запісаўся да цэха майстроў-залатнікоў. Пры падтрымцы мясцовай арыстакратыі

Швайпольт Фіель заснаваў друкарню. Кірылічны шрыфт для яго вырабіў іншы немец — Рудольф Борсдорф, які абяцаў больш нікому шрыфты не рабіць і нікога больш не вучыць гэтаму мастацтву».

Праўда, выдавецкая дзейнасць Фіёля працягвалася нядоўга, праз некаторы час ён паехаў з Кракава. Але пакінуў пра сябе добрую памяць і кнігі, якія «на працягу некалькіх стагоддзяў пашыраліся на ўсходнееўрапейскіх землях, актыўна выкарыстоўваліся. Яны былі вядомымі і ў Беларусі, дзе зберагаліся ў некаторых манастырскіх і царкоўных бібліятэках». Ды кірыліцкае кнігадрукаванне ўжо не магло спыніцца. Друкарню ў манастыры ў Цэціне адкрыў вядомы дзяржаўны дзеяч Чарнагорыі Іван Чарноевіч, а ягоным прадаўжальнікам стаў яго сын Джурадж Чарноевіч.

Дзейнічала і друкарня ў сталіцы Валахіі — горадзе Тыргавіштэ. Цікава тое, што гэтая друкарня «была непасрэднай папярэдняй выдавецкай дзейнасці Францыска Скарыны. Некаторыя даследчыкі нават выказваюць меркаванне, што беларускі першадрукар мог вучыцца друкарскай справе ў манаха Макарыя ў Валахіі, аднак гэта версія застаецца толькі малаверагоднай гіпотэзай».

Як бы там ні было, але А. Суша, разказваючы пра развіццё кнігадрукавання, падышоў да таго, каб, як і ў кнігах «Чалавек-энцыклапедыя» і «Чалавек свету», зноў падрабязна павесці гаворку пра феномен Скарыны. Знакамітаму першадрукару прысвечаны два раздзелы кнігі «Чалавек-легенда»: «Выданні асветніка» і «Тэхналогія стварэння цуду». Абодва цесна ўзаемазвязаны між сабой. Яно і зразумела: не было б выданняў, не ўзнікла б і неабходнасць падрыхтоўкі рукапісаў да друку, належнага аздаблення іх і мастацкага афармлення.

Паколькі ж ля вытокаў усіх гэтых кніг стаяў не хто-небудзь, а чалавек найвялікшай улюбёнасці ў кнігу, мысліцель і філосаф, пісьменнік і мастак, дык сапраўды нараджаўся цуд. Цуд гэты і пачаўся з кнігі Псалтыр, з якой

А. Суша знаёміць у главе «Першая кніга — Псалтыр». Звесткі, што прыводзяцца аўтарам, нікольні не лішнія. Робіцца гэта для таго, каб юны чытач яшчэ больш упэўніўся ў тым, што Скарына сваю друкарска-выдавецкую дзейнасць пачаў менавіта з гэтай кнігі невыпадкава: «Псалтыр — адна з найбольш папулярных і распаўсюджаных ў хрысціянстве кніг Бібліі. Яна ўключае шматлікія псалмы — творы-гімны рэлігійнага і лірычнага зместу. Аўтарам гэтай кнігі лічыцца цар Давыд. На беларускіх землях яна шырока выкарыстоўвалася для навучання грамаце, рэлігійна-маральнага выхавання, а таксама і для царкоўнага богаслужэння. Таму лічыцца адной з найбольш запатрабаваных. Да таго ж, як пісаў прафесар Яўхім Карскі, Псалтыр стаў адной з першых кніг, у тэксце якой былі адлюстраваны асаблівасці старабеларускай мовы».

Сказана А. Сушам даходліва, проста і, калі мець на ўвазе асноўную чытацкую аўдыторыю, пераканаўча. Так А. Суша пісаў і раней. Гэткім жа шляхам ён ідзе і разглядаючы пражскія выданні кніг Бібліі (прыводзіцца і спіс 23 кніг), «Малую падарожную кніжку», «Апостал». «Малая падарожная кніжка» — гэта ўжо віленскае выданне, яна выйшла «ў доме найстарэйшага бурмістра і шаноўнага мужа Якуба Бабіча». Там жа была надрукавана і апошняя кніга Скарыны — «Апостал». Як жа выглядалі асобныя выданні, можна даведацца з глаў «Шрыфты. Набор», «Буйныя гравюры», «Графічная арнаментыка» і іншых.

Па сутнасці, падагульненнем гаворкі пра слаўнага сына Полацка і час, у якім ён жыве, пра ягоную дзейнасць успрымаецца раздзел «Спадчына Скарыны». У ім таксама прыводзіцца шмат фактычнага матэрыялу. Пра тое, што на сённяшні дзень у свеце налічваецца больш як 500 Скарынавых выданняў. Называюцца краіны, бібліятэкі, музеі, сховішчы, дзе іх знаходзіцца больш за ўсё. Расказваецца і пра тое, як зберагаецца спадчына Скарыны на Беларусі, што робіцца для таго, каб яна стала яшчэ больш блізкай нашаму чытачу.

Апошнюю старонку загортваеш са шкадаваннем, што гэтае падарожжа ў дзівосны свет кнігі праз знаёмства са Скарынам скончылася. З кнігай «Чалавек-легенда» ніяк не хочацца развітвацца. Рука міжволі цягнецца да пачатку яе. Так і хочацца яшчэ раз дакрануцца да таго, з чым толькі што пазнаёміўся. Дый не толькі перачытаць «Чалавека-легенду», а і дзве папярэднія кнігі.

Перачытаць і адначасова зноў пазнаёміцца са шматлікімі ілюстрацыямі. Іх у кнігах шмат. Асобныя старонкі насычаныя імі настолькі, што, па сутнасці, тая ці іншая кніга ператвараецца ў альбом. Гэта таксама вельмі добра, бо можна зрокава пазнаёміцца шмат з чым, пра што з такім уменнем і натхненнем расказвае аўтар.

Хацелася б, каб гэты трохтомнік трапіў у як мага больш школьных бібліятэк. З ім з задавальненнем пазнаёмяцца не толькі вучні, а і настаўнікі. Яны змогуць выкарыстаць яго не толькі на ўроках, а і ў пазакласнай рабоце.